

Імперативи та пріоритети економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації

Корженівська Н.Л., к.е.н., доцент

Подільський державний аграрно-технічний університет

Глобалізація світової економіки, розгортання інтеграційних процесів ставлять нові вимоги до рівня конкуренції на ринках товарів та послуг. Зерновиробництво України сьогодні характеризується різновекторністю, одні виробники функціонують успішно, інші зберігають тенденцію до зниження рентабельності. Серед учасників внутрішнього ринку малі та середні товаровиробники зерна, гравцями міжнародного рівня при існуванні ринкової глобалізації виступають потужні транснаціональні компанії, агрохолдинги, зернотрейдери. За умов щорічного нарощування обсягів виробництва експорт зерна залишається сировинним, а невеликі товаровиробники втрачають рентабельність, що загалом не сприяє підвищенню конкурентоспроможності зернопродуктового підкомплексу.

Потрібно знаходити шляхи до формування балансу між діяльністю різних суб'єктів господарювання зернового ринку, що дозволить: гармонійно розвивати галузі, пов'язані з використанням зерна у якості сировини, формування кормової бази, участі у виробництві біоетанолу; формувати продовольчу безпеку країни та забезпечувати виробництво соціальних сортів хліба; забезпечувати бюджетоутворювальну та соціальну функцію в державі; сприяти відродженню села за рахунок забезпечення робочих місць та формування соціальної інфраструктури. Потенціал зернової галузі України цілком відповідає таким можливостям, проте окремі диспропорції у його розвитку вимагають підвищенню уваги до питань економічної безпеки товаровиробників з точки зору збереження та покращення існуючих позицій з одного боку, та попередженню і захисту від негативних факторів, реальних і потенційних загроз ведення бізнесу з іншого. Тому актуальними є дослідження

у напрямку формування і розвитку економічної безпеки товаровиробників зерна в умовах глобалізації ринку.

Різним аспектам функціонування зернової галузі присвячені праці вчених, серед яких М.Д. Безуглий, Н.Є. Голомша, С.М. Кваша, П.Т. Саблук, М.Й. Малік, Л.М. Худолій, В.І. Бойко, В.М. Жук, О.Г. Шпикуляк. Питання ринкової глобалізації, зокрема на ринку зернових висвітлені у працях Н.І. Бурлаки [5], В.І. Власова, В.І. Губенка, С.М. Рогача, О.А. Швиданенка [2], О.Г. Білоуса, Т.В. Кальченка [3], В.В. Кулішова. Проблемам формування та розвитку економічної безпеки присвячені наукові пошуки М.В. Фоміної, І.Г. Бабець, І.О. Ревак [6], М.І. Яремової, Н.М. Голович, Н.С. Іванової, С.П. Тітова [9] та інших. Водночас економічній безпеці товаровиробників зерна в умовах глобалізаційних змін та ринкової трансформації не приділяється достатньо уваги, особливо враховуючи, що поєднання механізмів забезпечення отриманих позитивних результатів з пошуком пріоритетних напрямків їх збереження і збільшення дозволить запобігти економічним втратам та прорахункам в умовах міжнародної конкуренції.

Імперативи існування єдиної економічно ефективної глобальної системи пов'язані з вирішенням ряду масштабних зрушень, а саме: створенням нової організаційної архітектури світової економічної системи; з пріоритетністю безпеки розвитку; з зміною форми і методів конкурентної боротьби і наслідків глобальної конкуренції; з становленням техносфери і нової економіки знань; з глобальною трансформацією бізнес-структур і міждержавних регулятивних механізмів¹.

Основною ознакою нового типу організації світової економіки як полісистеми виступає пріоритетність у забезпеченні цілісності світової економіки і системної взаємодії її учасників на основі узгодження економічних інтересів глобалізованого характеру у співвідношенні до єдності фізичного простору життєдіяльності. Глобальна конкуренція ведеться не тільки між

¹ Чешков М. Развитие: философская идея и конкретные исследования / М. Чешков // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. - №8. – С. 70-81

країнами, а й між транснаціональними відновлювальними системами, концентрація капіталу і виробництва яких зумовлює формування нового світового порядку з визначальною роллю таких формувань. Функціонування у глобальній економічній системі має відбуватись за умов еквівалентності обміну в міжнародному розподілі факторів і результатів діяльності; гармонізації мотиваційно-функціональних механізмів інтеграції суб'єктів господарювання; нівелювання та запобігання міжкорпоративних, міждержавних суперечностей глобально інституціолізованими засобами ².

Економічна складова глобалізаційних процесів є найбільш ваговою серед інших, як то політичної, науково-технічної, соціокультурної, оскільки від неї залежить розвиток не тільки однойменної сфери міжнародних відносин, але й промисловості, соціальної, юридичної, політичної та інших сфер суспільного життя всього світу ³. Тому в умовах впливу глобальних чинників, серед яких зростання чисельності населення планети, зміни у структурі споживання продуктів харчування, політика збереження енергоресурсів, напрямки розвитку тваринницьких галузей, нестабільність та все частіші випадки непередбачуваності кліматичних змін, зростає роль світової продовольчої безпеки, стабільність якої останніми роками формує зокрема й зернове господарство України.

Сучасний стан зернової галузі свідчить про необхідність переосмислення напрямків її розвитку під кутом зору формування економічної безпеки товаровиробників зерна з врахуванням викликів глобалізаційних процесів. Тому необхідно поєднувати існуючі імперативи економічної безпеки з визначенням пріоритетів її формування та розвитку для підприємств, що свою діяльність пов'язують з виробництвом зерна.

² Швиданенко О.А. Сучасні тенденції становлення глобальної економічної системи / О.А. Швиданенко // Вісник Криворізького економічного інституту КНЕУ. – 2009. - №4 (20). – С. 17-20

³ Кальченко Т.В. Глобальна економіка: методологія системних досліджень: Монографія. – К.: КНЕУ, - 2006. – 248 с.

Для оцінки стану зернового господарства у табл. 1 наведено основні економічні показники, які дають можливість проаналізувати його стан та виявити основні тенденції його розвитку.

Таблиця 1

Динаміка основних економічних показників зернового господарства
України

Показники	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	Відношення 2012 р. до 2009 р., %
Посівна площа, тис. га	15837	15090	15724	15449	97,5
Обсяг виробництва, тис. т	46028	39271	56747	46216	100,4
Урожайність, ц/га	29,8	26,9	37,0	31,2	104,4
Обсяги реалізації, тис. т	31686,3	23661,7	28609,0	33668,8	106,2
Експорт, тис. т	26160	14239	14825	27798	106,2
Обсяги надходження на переробні підприємства, тис. т	10262,8	8907,3	10703,2	10270,8	100,0
Повна собівартість, грн./т	753,0	988,0	1081,8	1340,1	177,9
Середня ціна реалізації, грн./т	799,0	1120,9	1374,2	1547,1	193,6
Рівень рентабельності, %	7,3	13,9	26,1	15,2	208,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України ⁴

Дані розрахунки підтверджують перспективність виробництва зерна, хоча у 2012 р. спостерігається зниження рівня рентабельності галузі, при тому, що урожайність та обсяги реалізації тенденційно зростають. Також слід відмітити, що при цьому площі посіву зернових зменшились за аналізований період, що може свідчити про інтенсивний шлях розвитку. Загроза при такому веденні господарства полягає у неконтрольованому використанні земельних ресурсів, ігноруванні необхідності збереження родючості ґрунтів та навколишнього середовища. Незважаючи на ріст реалізації зерна обсяги його виробництва та надходження на переробні підприємства скоротились, що є підтвердженням сировинної спрямованості ведення господарства. Нарощення обсягів експорту вказує на необхідність подальшого моніторингу галузі в умовах діяльності крупнотоварного виробництва. Перевагою такого типу господарювання є інтенсивний шлях виробництва зерна, зростання

⁴ Статистичний щорічник України за 2012 рік / Держслужбстат України; за ред.О.Г. Осауленка. – К.: Консультант, 2012. – 560 с.

урожайності, обсягів експорту і, як наслідок, прибутковості. За таких умов необхідно функції експорту спрямувати у бік процесу відтворення, тобто надходження відповідних платежів до бюджету, забезпечення резервів, розвиток суміжних галузей (переробки зерна на корм, біоетанол, використання у харчовій промисловості).

Причина зниження прибутковості виробництва зерна, як ми бачили з аналізу даних табл. 1, виявляється у нестабільності цінової політики, що викликає, так звану, флуктуацію цін. Найнижчі ціни встановлюються під час збирання врожаю, а потужностей для тривалого зберігання продукції у малих та середніх товаровиробників не вистачає, що змушує їх реалізовувати її з явною загрозою втрати частини потенційного прибутку. Крупні зерновиробники-експортери та посередники навпаки, нарощують елеваторні можливості, тому у період нижчих цін здійснюють закупівлю зерна з експортом продукції у найбільш сприятливі періоди, враховуючи те, що при цьому вони позбавляють себе ризику втрати прибутку через курсові коливання, оскільки експорт проводять у валюті.

За таких умов одним із пріоритетів має бути соціальна орієнтація ведення бізнесу товаровиробниками зерна, що особливо актуалізується занепадом сіл та проблемами розвитку сільських територій. Економічна безпека за таких умов постає ключовою, оскільки визначає можливості суб'єктів господарювання приймати участь у соціальних проектах без ризику похитнути власне фінансове становище.

Посилення залежності аграріїв від зернотрейдерів, які сьогодні контролюють переважну частину товаропотоків зерна та істотно впливають на внутрішню цінову політику, зростання розриву між імпортними та експортними цінами зернових культур обумовлюють об'єктивну необхідність пошуку інноваційних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції українських зерновиробників як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках ⁵.

⁵ Бурлака Н.І. Україна як світовий експортер зерна / Н.І. Бурлака // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: економічні науки. – 2012. - № 3 (69). – С. 36-41

Сучасні товаровиробники зерна можуть ефективно функціонувати та претендувати на світові ринки за умов використання інновацій у сфері селекційних розробок в галузі насінництва, забезпечення сучасними техніко-технологічними засобами. Такі заходи потребують чималих фінансових вкладень, проте дозволять успішно конкурувати на зовнішніх ринках і зменшувати ризики втрати прибутків. Пошук механізмів використання інтенсивних технологій на інноваційній основі забезпечить економічну безпеку підприємствам та економічну ефективність розвитку.

Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах міжнародної конкуренції передбачає вплив нестабільної політичної та соціально-економічної ситуації в країні та світі, недосконалості та мінливості законодавства, нормативно-правового забезпечення, корупції та криміналізації суспільства тощо. Особливо важливим є вивчення світового ринку зерна, його кон'юнктури з метою виявлення потенційних конкурентів та моніторингу споживчих можливостей країн-імпортерів.

Як показує зарубіжний досвід у сфері механізмів забезпечення економічної безпеки підприємств⁶ велику роль у ній відіграє держава та її інституції. У зв'язку з тим, що існують індивідуальні відмінності у системах економічної безпеки підприємств різних країн (матеріально-технічна база, законодавство, досвід роботи), механізми забезпечення їх економічної безпеки різні. Серед них співпраця з органами поліції та контрозвідки у Німеччині, відмежування від такої взаємодії у США, досвід об'єднання зусиль малих та середніх підприємств з метою створення приватних правоохоронних структур, між фірмовою мобільністю техніки і технологій.

Економічна безпека підприємств визначається та певною мірою регулюється діючою інституціональною структурою економіки та якістю функціонування окремих інститутів, як одного з найкращих засобів впорядкування взаємодії суб'єктів господарювання. Стає очевидною

⁶ Ревак І.О. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємств: зарубіжний досвід / І.О. Ревак, М.Є. Зотова // Економіко-правовий часопис. – 2011. - № 2. – С. 98-106

необхідність переформатування традиційних концепцій державного регулювання ринкової економіки в умовах нових світогосподарських зв'язків та глобалізаційних тенденцій. Інституціональна система економічної безпеки має ґрунтуватися на принципах, які дають поштовх для економічного зростання та розвитку суспільного виробництва, а також забезпечувати контроль за дотриманням діючих та стратегічних норм і планів. Підвищення економічної безпеки на рівні товаровиробників може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору. Це дасть змогу концентрувати зусилля товаровиробників на показниках якості продукції, що особливо актуально в умовах глобалізації ринку і орієнтації на високі стандарти та технологію виробництва.

Для створення найбільш сприятливих інституційних умов формування і функціонування конкурентних переваг як окремих товаровиробників, так і національної економіки в цілому, необхідно створювати умови для розвитку таких пріоритетних напрямків, як інноваційна діяльність та розвиток її інфраструктури, концентрація з цією метою ресурсного потенціалу; робота у напрямку розвитку біотехнологій, особливо у сільському господарстві, що сприятимуть енергетичній безпеці.

Однією з головних умов належного функціонування аграрного бізнесу є наявність і розвиток зовнішньоекономічної інфраструктури. У більшості розвинутих країн встановлюються квоти й обмеження на виробництво і ввезення такої продукції. Тому, щоб продати продукцію АПК України на світовому ринку, треба забезпечити її самоокупність, виконати значні маркетингові дослідження, знайти вільні сегменти ⁷. Особливо пріоритетним для зернової галузі в цьому напрямку є будівництво елеваторів для зберігання зерна, інших об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури. Зернотрейдери контролюють сьогодні переважну більшість зернопотоків, напряму впливаючи

⁷ Губенко В.І. Реалізація експортного потенціалу АПК України в умовах глобалізації світової економіки / В.І. Губенко // Економіка АПК. - 2011. - № 10. - С. 142-147

на цінову політику. Тому з метою економічної безпеки власних підприємств доцільно створювати кооперативні елеватори.

З метою дерегуляції в АПК, що пов'язана із значними логістичними витратами внаслідок застосування обов'язковості сертифікації якості при кожному перевантажуванні продукції, а також непоодинокими зловживаннями чинними регуляторними повноваженнями на місцях, що ускладнює відвантаження зерна та знижує рентабельність вітчизняних товаровиробників Українська аграрна конфедерація та Українська зернова асоціація, які представляють українських товаровиробників та експортерів сільгосппродукції, наполягають на прискоренні прийняття антикорупційного проекту закону (реєстр. № 2459) «Про внесення змін до Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні» (щодо дерегуляції ринку зерна)», яким усуваються підстави для корупції при сертифікації зерна та зернових елеваторів, а також при його переміщенні та експорті.

Негативний вплив процесу глобалізації позначається на товаровиробниках зерна через існування загроз збереження їх стійкості та цілісності, зокрема через, так звані, злиття та поглинання, що виявляється через рейдерство, як процес перерозподілу власності та виникнення корпоративних конфліктів. Для експортерів зерна, що виходять з продукцією на світові ринки виникає загроза транснаціонального злиття та поглинання. В цьому напрямку позитивним є державне втручання в означені проблеми, що виявилось у прийнятті Указу Президента України «Про посилення протидії рейдерству», метою якого «...є посилення захисту прав суб'єктів господарювання, протидії протиправному позбавленню права власності, недопущення використання схем і методів рейдерського захоплення суб'єктів господарювання, заволодіння їх майном...»⁸.

У складі фінансово-економічної безпеки товаровиробників зерна зростає роль податкової та митної складових. Спірним залишається питання

⁸ Про посилення протидії рейдерству: Указ Президента України від 19.03.2014 р. № 313/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/313/2014>

про внесення змін до Податкового кодексу України стосовно скасування норми щодо відшкодування ПДВ при експорті зернових. Нульовий ПДВ для операцій із зерном діяв з 2011 року, при цьому було скасовано відшкодування цього податку зернотрейдерам. Таке звільнення від сплати податку залишили до 1 січня 2015 року, плануючи перейти до більш досконалої системи оподаткування у сфері зерновиробництва.

В умовах глобалізаційних змін та виходу України на нові ринки важливим постає питання збереження та відновлення природної родючості ґрунтів з метою виробництва органічної продукції. Це один із шляхів підвищення конкурентоспроможності і, як результат, економічної безпеки товаровиробників зерна. Тому екологічний імператив постає пріоритетним у стратегічних цілях галузі зерновиробництва.

Фінансова безпека товаровиробників зерна є важливою умовою їх економічної ефективності, підтримання стабільності її рівня набуває вагомого значення, як одного з імперативів економічної безпеки. З цією метою необхідно за допомогою фінансових ресурсів забезпечувати потреби розширеного відтворення на основі встановлення оптимального співвідношення між засобами, що спрямовуються на споживання і накопичення⁹.

Виробники зернових в умовах ринкової глобалізації переважно є конкурентами, за таких обставин пріоритетним з позицій економічної безпеки бачиться пошук шляхів узгодження інтересів. Так у ст. 6 Закону України «Про захист економічної конкуренції»¹⁰ йдеться про антиконкурентні узгоджені дії суб'єктів господарювання, до яких відносять серед іншого встановлення цін придбання або реалізації; спотворення результатів торгів, аукціонів, конкурсів, тендерів; суттєве обмеження конкурентоспроможності інших суб'єктів господарювання на ринку без об'єктивно виправданих причин. Тому наступним імперативом економічної безпеки товаровиробників зерна є удосконалення

⁹ Тітова С.П. Основи формування фінансової складової економічної безпеки аграрних підприємств / С.П. Тітова // Економіка АПК. – 2010. - № 9. – С. 96-101.

¹⁰ Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р. № 2210-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 12. – С. 64.

маркетингових стратегій, які дадуть змогу покроково забезпечувати моніторинг ринкового середовища та підвищувати рівень конкурентоспроможності.

Висновки. Утвердження імперативів економічної безпеки товаровиробників зерна зумовлює необхідність їх розвитку в напрямку раціоналізації ведення господарства в умовах процесів інтеграції та глобалізації. Особлива увага має бути зосереджена на стратегічних імперативах економічної безпеки, зокрема на інноваційній складовій. Водночас пріоритетними виступають превентивні заходи безпеки, спрямовані на попередження загроз та небезпек, пов'язаних з інтенсивним розвитком зерновиробництва, що може негативно вплинути на якісні показники ґрунтів та навколишнього середовища. Також важливо спрямувати зусилля товаровиробників на посилення соціальної функції з метою сприяння розвитку інфраструктури села, створення робочих місць. Використання заходів економічної безпеки може бути досягнуте за рахунок інституціонального регулювання та розширення інформаційного простору.

Визначення пріоритетних складових економічної безпеки товаровиробників зерна слугуватимуть джерелом інформації для визначення слабких місць та загроз їх ефективної діяльності.